

ABSTRACT

This study, examines the importance of Shamanism in the ancient Turkish religious life. The concepts of Shaman and Shamanism are discussed, and their importance in Middle East, Siberia and Northern societies are mentioned. The drawn conclusion is that the roles of Shaman in the Middle East Turkish regions is limited with certain functions and they do not cover the whole religious life.

Anahtar Kelimeler:

Key Words: Shaman, Shamanism, Religious life, Ancient Turks

XX.yüzyılın başından beri dinî tarihte en çok kullanılmaya başlanan kelimelerden biri de kelimesi olmuştur. Özellikle bunu bir çok etnolog alışkanlık haline getirmiştir. Hekim-Adam (Medicine-man), büyücü sihirbaz gibi terimleri, büyü ve dinî prestijlerle mücehhez fertleri belirtmek için bu kelimeyi etnologlar sık sık kullanmışlardır. Aynı terminoloji, ileri milletlerin dinî tarihini incelerken de kullanılmış ve bunun için de bir Hind, İran, Alman, Çin ve hatta Bâbil Şamanizmi'nden bahsedilmiştir.¹ Bu da, bu dinlerde varlığı kabul edilen ilkel unsurlara dayanılarak yapılmıştır. Şüphesiz olaya böyle karışık bakış, Şamanizm fenomeninin anlaşılmasına zarar vermiştir².

Çünkü kelimesi ile sadece, sihirbaz, büyücü, hekim-adam veya vecdli adam ifade edilmek isteniyorsa; bu gibi vasıflara sahip kişileri, dinî tarih boyunca, her yerde görmek mümkündür. O zaman, Şaman kelimesi ile çok karmaşık ve oldukça da müphem bir yere ulaşılmış oluruz ki bu da bizi bir sonuca götürmez. Zira, “büyücü” veya “sihirbaz” kelimelerini, veya “ilkel mistik” mefhumlarını açıklamak için kullanmaktayız.

Bunun için Şaman ve Şamanizm kelimelerinin kullanım alanında bir sınırlandırma koymamız gerekecektir. Belki böylece, bu konudaki çift anlamlardan sakınmak mümkün olabilecektir; büyü ve büyücülüğü daha da açık hâle getirebileceğiz. Çünkü Şaman, aynı zamanda bir büyücü ve bir hekim-adamdır. O bütün doktorlar gibi tedavi edici, Hind fakirleri gibi mucizeler icra edici olarak kabul edilmektedir. Yine Şaman, ilkel veya modern sihirbazlar gibi düşünülmektedir. Fakat diğer yandan o ruhları gönderici (psychopompe), bir rahip, bir mistik ve bir şairdir. Buna rağmen Arkaik cemiyetlerin dinî-sihirsel hayatının karşılığı içinde ve monoton kitlelerde Şamanizm, özel bir yapı sunmaktadır.

Şamanizm adını Orta-Asya ve Sibiryaya dinî fenomenine ancak dar anlamda verebiliriz. Şaman kelimesinin kökü üzerinde uzun tartışmalar yapılmıştır. İttifak olmasa da Şaman kelimesinin Tunguzca *Shaman* kelimesinden geldiği kabul edilmiştir³. Orta ve Kuzey Asya'nın diğer dillerinde de buna uygun kelimeler kullanılmıştır. Yakutlarda oyun, Moğollarda büyü, böğö, böge, böö(buge, bü)⁴ ve Kırgızlar, Özbekler ve Kazaklar baksi (bakhsi) demektedirler⁵. Altaylılar ile Yakutlar kadın şaman için Udoyan, Buriate'larda, Udayan demişlerdir⁶. Yine Altaylarda Kam, Gam, Moğollarda Kami dendiği de görülmektedir. Şaman kelimesinin etimolojisi yapılırken Tunguzca Shaman kelimesinin Pali dilindeki Saman kelimesi ile de ilişkili olduğunu söyleyenler çıkmıştır.

Orta ve Kuzey Asya'yı içine alan bu hudutsuz atmosfer içinde, cemiyetin sihirsel-dinî hayatı, üzerinde merkezileşmiş gibi görünmesine rağmen bu, bu bölgede inanılan kutsalın kutsalın yegane manipulatörü ve dinî faaliyetin tamamının teşkil ettiği anlamına

gelmez⁷. Çünkü Orta ve Kuzey Asya'nın birçok kabilelerinde dinî kültür yöneticisi olan rahip, Şamanla yan yana bulunmaktadır. Hattâ Şaman, tedavi ile meşgul olan tabiple yan yanadır. Tabip hastalığı, ilaç ile tedavi ederken, şaman hastayı kendi usulüne göre, daha çok sihir ve efsunla tedavi etmeye çalışmaktadır⁸. Burada aynı zamanda her aile reisi, aile kültürünün de şefidir. Görüldüğü gibi bir takım merasimleri idare eden Şamanın dışında bir de dinî pratikleri icra eden birileri vardır. Fakat buna rağmen toplumda Şaman hâkim figür olarak kalmaktadır. Bunun sebebi, Orta ve Kuzey Asya'da vecdî tecrübenin, çok önemli bir yer tutmasıdır. Bu bölgede vecdî tecrübe en mükemmel dinî tecrübe olarak kabul görmektedir. Şaman ise, bizzat bu vecdîn büyük ustasıdır. İşte toplumda Şamanın saygınlığı, halk toplulukları içinde bu vecd ve istiğrak halini sağlamakta üstad olmasından ileri gelmektedir. Bunun için Şamanizm'in en belirgin tanımı "Şamanizm'in bir vecd tekniği olduğu şeklindeki tanımı olacaktır"⁹.

Güney ve Orta Asya'nın muhtelif bölgelerine seyahat yapanların da söyledikleri ve tasvir ettikleri bu doğrultudadır.¹⁰

Diğer yandan sihirseldinî fenomenler sadece Orta Asya ve Güney-Kuzey Asya bölgelerine de mahsus bir olay değildir. Buna benzer fenomenler, Kuzey Amerika'da, Endonezya'da, Okyanusta ve başka yerlerde de görülmüştür. Elbette bunların da Sibirya Şamanizm'i ile birlikte incelenmesinde yarar vardır. Fakat şu nokta çok önemlidir: Herhangi bir bölgede Şamanik bir kompleksin varlığı, şu veya bu milletin sihirseldinî varlığının bir Şamanizm etrafında kristalleştiğini göstermez. Bu belki bazı yerlerde olmuştur. Fakat bu, genel bir dinî akım değildir. Genellikle Şamanizm, başka dinî ve sihir şekilleri ile birlikte yan yana bulunmaktadır¹¹.

Buraya kadar kısaca anlatmaya çalıştığımız konu, Şamanın, diğer büyücülerden ve ilkel cemiyetlerin hekim-adamından ayrılmış olduğu konusudur. İşte bu nokta tespit edilirse şu veya bu dindeki Şamanik bir kompleks çok önemli bir anlam kazanacaktır. Büyü ve büyücüye, dünyanın her yerinde rastlanmaktadır. Oysa, Şamanizm özel bir sihirseldinî özellik göstermektedir. Meselâ, "Ateşin ustası", "Sihirseldinî uçuş" gibi ki bu bizim açımızdan oldukça önemlidir. Bunun için Şaman, diğer vasıflarının yanında bir büyücü bile olsa, herhangi bir büyücü Şaman olarak vasfedilemez. Yukarıda, Şamanik tedavilerin, tıbbî tedavilerden kendine has metotları ile ayrıldığını da belirtmiştik¹².

Vecd ve istiğrak ile ilgili Şamanik tekniklere gelince Dinî Etimoloji ve Dinler Tarihi bunlarla dolup taşmaktadır. Yine de, herhangi bir vecd ve istiğrak sahibini bir şaman olarak düşünemeyiz. Şaman, vecdin ve istiğrakın ustasıdır. Bu esnada onun ruhu, vücudunu terketmiş olarak göklere çıkmakta veya cehennemlere inmektedir¹³.

Şamanın özelliğini ifade edebilmek için, şaman ile "ruhlar" ilişkisini de ele almak gerekecektir. İlkel ve modern dünyada "ruhlarla" ilişki kurduklarını iddia eden sayısız fertler bulmak mümkündür. Fakat bize burada düşen şey, yardımcı ruhları karşısında şamanın pozisyonunu ortaya koymaktır. Bu ortaya konduğunda, bir şaman kolayca "herhangi bir ruhun sahip olduğu kişiden" ayrılacaktır. Şaman ruhlara hâkimdir. Bu istikamette o, ölümlerle, şeytanlarla, tabiat ruhları ile, onlara alet olmadan iletişim kurabilmektedir. Yine de istisnâ olarak ruhların sahip olduğu Şamanlar da vardır¹⁴.

Şamanizm adı verilen dinî fenomen, en kompleks şekilde Orta-Asya'da kendini göstermiştir. Fakat buna rağmen Orta-Asya Türk bölgelerinde Şamanik unsurları saf bir şamanizm fenomeni olarak takdim etmek de doğru değildir. Yani, saf bir Şamanizm'in bu bölgede bulunduğunu iddia etmek de bilimsel açıdan tutarsızdır. Ancak Orta-Asya ve Sibirya Şamanizmini bu dinî fenomen açısından belli bir yapı içinde tespit etmek mümkündür. Bu bölge Şamanizmin belli başlı yapısını şu hususlar oluşturmaktadır.

1. Ruhlarla özel ilişkiler
2. Sihirseldinî uçuşa imkân veren vecd hâlleri
3. Göğe yükselme
4. Cehennemlere iniş

5. Ateşe hâkim olma.

İşte bu unsurlar, Orta-Asya ve Sibiryaya bölgesinde görülmüş, özel bir ideoloji ile bütünleşmiş ve özel tekniklerle geçerli hâle gelmiştir.

Ancak böyle bir Şamanizm'i, sadece Orta ve Güney Asya ile sınırlı tutamayız. Çünkü bazı Şamanik unsurların muhtelif büyü şekillerinde ve arkaik dinlerde de varlığına şahit oluyoruz. Bunlar bizim açımızdan oldukça önemlidir. Zira onlar hangi ölçüde Şamanizm'in bir inanç esas ve ilkel teknikler muhafaza ettiğini göstermekte ve hangi ölçüde yenilik ilâve edildiğini ortaya koymaktadır. Bu açıdan Şamanizm'in yerinin daima ilkel dinler bünyesinde sınırlı kaldığına dikkat etmek gerekecektir. Konunun daha iyi anlaşılması için başka kültür bütünlüğü ve ruhî yönlendirme içinde bütünleşmiş olan Şamanik unsurlara benzeyen, sihirselsel dinî unsuru ortaya ve mukayese etmek daima faydalı olacaktır¹⁵. Şamanik unsurların bir dinde veya gelişmiş bir mistik bünyede tespit edilmesi, bizim için önemlidir. Çünkü eski Hind'de veya İran'da, Şamanik bir erkânın veya sembolün keşfi, ancak Şamanizm de, net bir dinî fenomende görüldüğü takdirde bir anlam kazanıyor. Aksi takdirde bu erkânın izahı için sonsuza dek "ilkel unsurlardan" bahsedilecektir. Çünkü Hint ve İran dinleri, diğer bütün antik ve modern dinlerde olduğu gibi, Şamanik olmayan birçok "ilkel unsurlar" takdim etmektedir. Yine de ne kadar ilkel olursa olsun Doğuda karşılaşılan her vecdi tekniğin Şamanik olarak düşünülmemesi gerekir¹⁶.

Orta ve Güney Asya'nın dinî hayatına Şamanizm fenomeni hâkim olmasına rağmen yine de o, bu bölgenin hudutsuz bir alan dini değildir. Sadece uygunluk ve karışıklık kuzey topluluklarının, Tatar Türkleri'nin dinin Şamanizm olarak telakkîye götürmüştür¹⁷. Aslında Güney ve Orta Asya Türk topluluklarının dinleri her yönden Şamanizm'i aşmaktadır. Öyleki, herhangi bir dinin imtiyazlı üyelerinin, mistik tecrübeyi aştıkları gibi aynı şekilde Şamanlar da birtakım seçkinlerdir. Onlar da cemaatin diğer üyelerinin giremediği kutsal bölgeye girmektedirler¹⁸. Onları vecdî tecrübeleri, dinî ideolojinin, mitolojinin, ritüalizmin katmanlaşmasına çok büyük etki yapmıştır. Fakat Kuzey halklarının, Sibiryalıların, Asyalıların, mitolojilerini, dinî rükünlerini şamanlar meydana getirmemişlerdir. Bütün bu dinî motifler Şamanizm'den öncedir veya en azından onunla paralellik arz eder. Bunları sadece genel dinî tecrübenin ürünleri olarak kabul edebiliriz. Yoksa bunlar, şamaların ürünleri değildir. Maalesef Şamanik tecrübe, daima uygun olmayan bir ideoloji vasıtasıyla ifade edilmiştir¹⁹.

Şamanlar kendi cemiyetlerinde ya içten bir eğilim (Vocation) veya en azından bir "Dinî Kriz'i" gösteren belirtilerle kendilerini ortaya koymaktadırlar. Böylece Şamanlar cemaatin diğer kesiminden "Dinin tecrübelerin kesafeti ile" ayrılmaktadırlar. Bunun için Şamanizmin genelde din diye adlandırılan mistik inanç sistemlerinin arasına dahil edilmesinin daha iyi olacağını söyleyebiliriz²⁰. Böylece önemli bir çok dinin içinde i bulmak mümkün olacaktır. Çünkü Şamanizm, daima bazı elitlerin emrinde teknik bir vecd olayı olmuş ve mistik bir din oluşturmuştur.²¹ Bu açıdan hristiyan kiliselerindeki azizler, mistiklerin, keşişlerin mistiği ile Şaman mistiği ile mukayese edilmiştir. Fakat bu mukayeseyi bile ileriye götürmemek gerekir. Çünkü Hristiyan'lıktakinin aksine kendine Şamanist diyenler, Şamanların vecdî tecrübelerine çok önem vermektedirler. Çünkü onları tedavi edenler Şamanlardır. "Karanlıklar krallığında" onların ölümlerine refakat eden Şamanlardır. Bu elit zümre, cemaatin sadece dinî hayatını yönetmez ve onun ruhu üzerinde gözetleme icra eder²². Çünkü Şaman insan ruhunun en büyük mütehasısdır. Onu sadece o görür. Zira, ruhun şeklin ve kaderini o tanımaktadır. Buna rağmen bu bölge halklarının dinî hayatının büyük bir kısmı, Şamanın müdahalesi olmadan icra edilmektedir. Bu da bize Orta Asya ve Sibiryaya Türk boylarındaki dinî hayatın içinde Şamanizm'in bir müdahil unsur olarak bulunduğunu gösterir. Yani, Şamanizm bu boylarda daima var olmakla beraber, onların hiçbir zaman dinî sisteminin bütününe teşkil etmemiştir.

Orta Asya, Sibirya ve Kuzey halklarının çoğunluğu avcı veya çoban hayvancı halklardan oluşmaktadır. Hepsini belli oranda göçebelik karakterize etmektedir. Bu halkların etnik veya dil farklılıklarına rağmen, dinlerinin ana çizgileri ortaklık arz eder. Tchouktches, Tongouses, Samoyedes veya Tatar-Türkler, göksel yüce bir Tanrı'ya inanmaktadırlar. Bu Tanrı, yaratıcı, her şeye kadirdir ve bir Gök Tanrı (deus otiosus) olma yolundadır²³. Bazen Türkler Yüce Tanrı'yı "Gök" anlamında kullanmışlardır²⁴. Meselâ, Samoyedesler'deki Num, Tongouzlardaki Buga, Moğallardaki Tengri, Buriatlar'daki Tengeri, Volga Tatarlarındaki Töngere, Beltireler'in Tingiri, Yakutların Tangarası gibi...²⁵ Bu konuda sadece "Gök" ismi bile insanı hataya götürebilir. Bu Tanrı'nın en belirgin sıfatlarından biri, "yüksek", yüce, aydınlık, vs.dir. Irtytch ostyaklar'da Gök Tanrı ismi, Sänke'den türetilmiştir. Bunun ise anlamı, "aydınlık, parlak, ışık"dır²⁶. Yakutlar onu "çok yüce Rabb" (ar-tojen), Altay Tatarları "Beyaz ışık" (ak ajas), Koryaklar "yüksekten biri" "yüksekliğin Rabbi" vs. şeklinde düşünürler. Hatta Tatar Türklerinde "Yüce Tanrı" mefhumu, Kuzey ve Kuzey Doğu komşularından daha aktüeldir. Bunlar onu, Şef, Rab, Efendi, çoğu defa da Baba olarak adlandırmaktadırlar²⁷.

Orta Asya ve Sibirya Türk topluluklarının bu Gök Tanrısı, en yüksek gökte oturmakta, birçok oğullara, birçok elçilere sahip olmaktadır. Oğullar ve elçiler, daha aşağı göklerde oturmaktadır. Bunların sayıları, bir kabileden bir kabileye değişmektedir. Genelde yedi veya dokuz oğul veya kızıdan bahsedilir²⁸. Bunların aralarından birçokları ile Şaman tamamen özel ilişkiler kurmaktadır. Bu oğulların, elçilerin veya Göksel Tanrı'nın hizmetçilerinin görevleri, insanları gözetlemek veya onlara yardım etmektir. Bu Gök Tanrı'ya bazen adı verilmiştir. Meselâ, Altay Türkleri bu Tanrı'ya "ulu veya bay ülgen, zengin ulu" adını verirler. Yine bu Türklere göre Ülgen, altın kapılı bir sarayda, altın bir taht üzerinde oturur²⁹.

Türk Halklarında Tanrılar panteonu bazen, Bouriatlarda, Yakutlarda, Moğollarda olduğu gibi çok büyük sayılara ulaşmaktadır. Bouriatlar elli beş iyi, kırk dört kötü Tanrı'dan bahsetmektedir. Onlara göre bu iki Tanrı sınıfı arasında daimi bir savaş vardır. Ancak bu muhalefet olayında daha sonraki dönemlerin tesirlerini aramak gerekir³⁰. Eski Türk dinî hayatında politeizm, bir yüce Tanrı fikrinin etrafında belirginlik arz etmektedir.

Orta Asya ve Sibirya dinî hayatında Yer Tanrı inancı da önem arz etmektedir. Orhon kitabelerinde yağız ve yer tabiri kök tenri, "mavi gök" ile yan yana geçmektedir³¹. Yine İbn Fadlan bazı Başkurt boylarının inandığı on iki ilâh arasında Yer, Su Tanrılarını da sayar³². Altay Türklerinde yer su diye gösterilen yer'in bir ruhlar camiası olarak tasarlandığını ve bu ad altında on yedi ulu Tanrının toplandığını bildirir. Bunların yaşadıkları yerler umumiyetle dağ zirveleri veya kaynak havzalarıdır. Altaylılara göre insanları yaratan ve kötü varlıklardan koruyan bu Yer-Su Tanrılarıdır³³. Altaylılar yer su ruhlarını, müstakil bir zümre olarak kabul etmektedirler³⁴. Sağlığı hayvanların çoğalmasını temin eden ve kötü ruhların fenalıklarını önleyen bu ruhlar, kendilerine saygı göstermeyenleri cezalandırmakta ve hasta etmektedir. Genelde insana benzetilen yer-su ruhlarının umumî adı ē "sahip" dir. Çünkü bunlar, muayyen bir yerin, bir dağın veya bir ırmağın sahibi sayılırlar³⁵.

Yine de bölge topluluklarınca yerin sihirseldinî fonksiyonu oldukça mütevazidir. Yer Tanrıçası figürü yoktur. Onlara kurban takdim edilmemektedir. Bazı Şamanik geleneklere rastlansa da kadını mitolojik rolü, oldukça kısıtlıdır. Altaylarda Atmosfer ve Gök Tanrısından sonra, Yüce Tanrı, cehennemın sahibi olan Erlik Khan'dır. Bu da Şamanlar tarafından yeterince tanınmaktadır³⁶.

Orta ve Güney Asya'nın dinî hayatını tamamlayan başlıca öğeleri, Ateş kültü, Av merasimleri, ölümle ilgili anlayışlar tamamlamaktadır. Bu açıdan Orta ve Güney Asya Türk topluluklarının dinini baştan aşağı bir Şamanist sistem olarak düşünmek yanlıştır. Bu bölge toplulukları dinî, morfolojik olarak ana hatları ile Hindi-Avrupai toplulukların dinleriyle bir yakınlaşma içinde olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü her iki toplulukta da yüce Gök Tanrı veya

fırtına Tanrısı önem arz emektedir. Her iki toplulukta da tanrıçalar yoktur. Her iki toplulukta da aracı “oğullar” veya “elçiler” vardır. Her iki toplulukta da ateş tebci edilmiştir³⁷.

Tarih öncesi Hindi-Avrupailerle eski Türk Tatarları arasındaki benzerliğin, sosyolojik ve ekonomik planda da ortaya konması için aşağıdaki noktaların da bilinmesi gerekir: Her iki grupta patriyalkal bir yapıya sahiptir. Bunun içinde aile şerefine çok büyük bir prestiji vardır. Ekonomileri ise avcı ve çoban-hayvancılık ekonomisidir. Atın, Tatar Türklerinde ve Hindi-Avrupai halklarda dinî önemi büyüktür. En eski Grek kurbanında (le sacrifice olympien) Türk-Tatarlarının, Ougriens’lerin ve kuzeyli halklarının kurban izlerine rastlanmıştır. Bu ise, tam olarak ilkel avcıları ve çoban-hayvan yetiştiricilerini karakterize etmektedir³⁸.

Görüldüğü gibi Orta Asya Türk Topluluklarının dinî hayatına yön veren unsur sadece şamanik motifler olmamıştır. Sonra Şamanizm olarak adlandırdığımız kompleksteki unsurları da bir tahlile tâbi tuttuğumuzda, arkaik dönemden gelen birçok unsura sahip olacağını göreceğiz. Yine de bu arkaik kökenli Şamanik unsurların saf ve orijinal olduğu da söylenemez. Türk-Moğol Şamanizmi de bulunduğu şekil içinde birçok doğu tesirleriyle şekillenmiş haldedir. Kuzey Sibiryaya ve Orta Asya Türk halklarının dinine gelince orada da Şamanizm, diğer dinî motiflerle en ileri derece de bir entegrasyon içinde bulunmaktadır. Bu toplulukların dini de bir yandan semavî yüce bir tanrı ile karakter kazanırken diğer yandan da av merasimleri, atalar kültü gibi tamamen ayrı bir dinî istikamete dayanan kültürleri bünyesinde taşımaktadır. Şaman az veya çok bu dinî sektörlerin her birine dahil olmuş vaziyettedir. Pek tabiki vecdi bir tecrübe ve sihirle oluşmuş olan Şamanizm, kendinden önceki dinî yapılara uyum sağlamıştır. Halk bazen dinî hayatının bütünü içine Şamanik seansların tasvirini yerleştirerek, Şamanizm’i güçlendirmiştir. Bununla, yüce bir semavî tanrıyı ve onu ilgilendiren mitolojileri kastediyoruz. Burada birbirinden ayrı iki dünya intibasına şahit oluyoruz. Oysa bu intiba yanlıştır. Çünkü fark, dinî dünyaların yapısında değil, Şamanik seanslarla başlayan dinî tecrübenin yoğunluğundandır. Bu Şamanik seans daima vecde başvurmaktadır. Dinler Tarihi, hiçbir dinî tecrübeni vecdi tecrübeden daha çok biçimi bozulmuş, daha çok yönünü değiştirmiş bir şeyin olmadığını ortaya koymuştur³⁹.

Yukarıda belirttiğimiz gibi mevcut şekli altında Şamanizm saf bir fenomen değildir. Şamanizm, animist felsefi sistemin psikolojisi ve sosyal sistemi içinde bir takım köklere sahiptir. Ama sadece bu da değildir. Kuzey Doğu-Asya etnik grupları arasında Budizm’in nüfuzunun bir sonucu olmuştur Şamanizm. Bunun için bu sahaların bazı uzmanları Şamanizm’in, Budizm tarafından uyarıldığından bile bahsetmişlerdir⁴⁰. Hatta hâlâ bu uyarının, Moğalistan’da devam ettiği söylenmektedir. Çünkü Lamalar, Şamanların dengesiz olmasını tavsiye etmektedirler. Bir çok defa Lama, Şaman olmakta ve Şamanların ruhlarını kullanmaktadır. Durum böyle olunca, şaman kelimesinin kaynağı bulunduğu kabul edilen Tonguz dinî hayatı, Budizm’den ve Lamaizm’den alınan birçok unsur ihtiva etmesinde şaşılacak bir halin olmaması gerekir. Hatta bu tesirlerin, Bouriates’larda ve Moğollar’da da⁴¹ genişçe olduğunu söyleyebiliriz. Tatarlar’ın ve Bouriate’lerin dinî ideoloji, kozmoloji ve mitolojilerinde bu tesirler açık olarak görülür. Özellikle Budizm, Orta Asya ve Hindin dinî katkısını taşımıştır. Aslında Hind tesirleri, Orta Asya’da ilk tesire sahip olan bir ülke değildir. Tarihin en eski dönemlerinden beri, Güney kültürleri ve daha sonra antik Yakın - Doğu, bütün Orta Asya ve Sibiryaya kültürünü etkilemiştir. Yine, Hindî-İranî ve Mezopotamya tesirlerinin Orta-Asya ve Sibiryaya kozmolojisi ve mitolojilerinin formasyonunda önemli etkileri vardır⁴².

İran kökenli terimler Ougriensler, Tatarlar ve Moğallarca kabul edilmiştir⁴³. Kültürel temas, Çin ve Helenist doğu arasındaki karşılıklı tesirler yeterince bilinmektedir. Sibiryaya ise bu kültür alışverişinden yeterince istifade etmiştir. Meselâ, Sibiryaya halkının kullandığı rakamlar, dolaylı olarak Çin’den olduğu kadar Roma’dan alınmıştır⁴⁴.

İşte bu tarihî etnolojik perspektiften hareketle, Güney tesirlerinin, Güney ve Orta Asya halklarının mitolojileri ve dinleri üzerine nüfuz ettiğini söyleyebiliriz. Şüphesiz bu tesirler Şamanizm’de de görülmektedir. Özellikle Şamanizm büyüsel tekniği üzerinde bu

görülmektedir. Şaman tanburu ve elbisesi de aynı tesire maruz kalmıştır. Fakat Şamanizm'i yapısı ve bütünlüğü içinde bugüne katkılarını bir yaratığı olarak görmemek gerekir Ama bir çok defa belirttiğimiz gibi de ortada hiç bozulmayan ve tesir kabul etmeyen saf bir Şamanizm de yoktur.⁴⁵

Bunu için Güney ve Orta Asya Şamanlığının formasyonunu iki temel üzerinde düşünmek zorundayız. Bir yandan orijinal bir unsur olarak vecdi tecrübe, diğer yandan bu tarihî-dinî muhit içinde bütünleşmeye çağrılan vecdi tecrübe. Şamanizm için "Vecdî tecrübeyi" orijinal bir unsur olarak kabul ediyoruz. Çünkü onu herhangi bir tarihî zamanın ürünü olarak kabul etmiyoruz⁴⁶.

Burada şu soruyu sorabiliriz: Güney ve Orta Asya'da tarihî-dinî durum nasıldı? Orada Şamanizm, özel ve bağımsız bir kompleks olarak berraklaşmış mıdır? Bu sorulara şöyle cevap verebiliriz: Bu bölgenin her yanında çok eskiden beri semav yüce bir varlık, arkaik dinlerdeki yüce varlıklara benzemektedir⁴⁷. Göğe yükselme sembolü, semavî yüce Tanrılarla alâkalıdır. Bilindiği gibi birçok yüce Tanrı "yüksek" veya "gök" diye isimlendirilmiştir. İşte bu göğe yükselme sembolizme yüce varlıklardan uzaklaşıldıktan sonra da dinî değerlerini ve aktüalitesini muhafaza etmiştir. Çünkü yüce varlıklar, yavaş yavaş, kùltlerde değerlerini kaybetmişlerdir. Onların yerine, daha dinamik olan dinî figürler ve şekiller geçmiştir. Bunlar ise fırtına ve verimlilik Tanrıları, evreni yöneten Tanrılar ölü ruhları ve büyük Tanrıçalar şeklinde kendini göstermiştir. Böylece yüce Tanrıya yapılan kùltün kaybolması "göğe yükselme" sembolizmini geçersiz hâle getirmemiştir. Bunun için tarihî-dinî muhteva içinde onu her yerde görebiliriz. İşte göğe yükselme sembolizmini Şamanizm de ve Şamanik teknikler de başlıca rol oynamasının nedeni de budur. Şamanik istiğrakda da insanlar gökte temas kurabilmektedirler. İşte Şamanın semaya yükselmesi semavî yüce Tanrıya inanç üzerine kurulmuş olan arkaik dinî ideolojideki yüce Tanrı ile temas kurma olayının bir kalıntısıdır. Fakat Şaman vecd tecrübesinin dolayı kendini imtiyazlı bir varlık olarak telakki etmiş ve edilmiştir. Mitolojiler de Şamanlar da yüce Tanrılar arasındaki samimi ilişkilere işaret edilmektedir.

Burada ilk Şamanın insanları hastalıklardan ve kötü ruhlardan korumak için yüce varlık veya vekili tarafından gönderilmesi olayı üzerinde durmak gerekir. Orta-Asya ve Güney-Asya dinlerinin tarihî değişikliğinde, yüce Tanrılarının yerine geçen atalar kùltünün ve Tanrı figürlerinin ve yarı Tanrılarının, Şamanların vecdi tecrübelerinin anlamını bozulmasının önemli rolü olmuştur. Belki de başlangıçta Şaman denilen varlık bir peygamber görevi icra ediyordu. İşte bu Şamanik görev esas fonksiyonunu zaman içinde kaybederek bugün tespit edilen vecdi tecrübeler şekline dönüşmüş olma ihtimali büyük görünmektedir. Çünkü Kırgızlar, Şamanlarına Faghinun adını vermektedirler. Bu kelime ise demek olan kelimenin bozulmuş şeklidir.⁴⁸ Bunun için Orta Asya dinî hayatının içinde bütünleşmiş görünen cehennemlere iniş, kötü ruhlarla mücadele, şamanlar vasıtasıyla ruhlara olan sıkı ilişki, bölge dinî kompleksinin genel değişimine atfedilen oldukça yeni unsurlardır. Şüphesiz bunlara yukarıda söylediğimiz güney tesirlerini de ilave etmemiz gerekir ki bunlar da, vecd tekniklerini, mitolojiyi ve kozmolojiyi oldukça değiştirmişlerdir. Bu güney tesirlerinin arasında Budizm'in, Lamanizm'in, İran ve Mezopotamya'nın tesirlerini sayabiliriz.

Yine Şamanın dirilmesini takip eden ölüm ritüeli de kökü çok eskilere kadar varan bir yeniliktir. Bunlar hiçbir zaman antik Yakın-Doğuya atfedilemez. Ölüm ritüeli, giriş dirilmeleri, daha önce, Avustralya veya Güney Amerika dinlerinde de müşahede edilmiştir. Özellikle giriş törenlerinin yapısı üzerindeki yenilikleri, atalar kùltü icra etmiştir. Diğer taraftan mistik ölüm kavramı güneş mitolojileri, ölü kùltleri, sihirsel ideolojilerin hazırlanması ile tahrik edilen sayısız büyü-dinî merasimleri değişimlerin sonunda değişikliğe uğramıştır.

Netice olarak Asya Şamanizmi'ni, arkaik bir vecd tekniği olarak takdim edebiliriz. Bunun altında bulunan temel fikir ise semavi yüce varlık inancıdır. Bu varlıkla

ancak göğe yükselmekle ilişkiler kurulabilmektedir. Şüphesiz Şamanizm'in bu temel düşüncesi, özellikle Budizm istilasını ile, vecdi katkılarla sürekli değişikliğe uğramıştır. Mistik ölüm anlayışı, ata ruhları ile ve ruhlarla ilişkileri cesaretlendirmiştir. Vecd fenomenolojisi de, sayısız bozulmalara ve gerilemelere maruz kalmıştır. Yine de bütün yeniliklere ve gerilemelere rağmen Şamanik vecdi, ortadan kaldırmak mümkün olmamıştır. Şurada veya burada ruhen göğe yükselme şekli altında veya mürakebe metotları ile hazırlanan yükselme şekli altında hâlâ mistik tecrübe örneklerine rastlamak mümkündür⁴⁹.

Orta ve Güney Asya'nın dinî hayatında Şamanların rolü ne olursa olsun, yine onların rolü sınırlıdır. Şaman rahip değildir. Onun görevlerinin içinde belirli zamanlarda su, orman ve aile tanrılarına sunulacak kurbanları denetleme vazifesi girmemektedir. Altay Türklerinde Şamanların, doğum, evlenme ve cenaze törenlerinde yapacak bir işi yoktur. Sadece zor doğum veya kısırılık hâli gibi durumlarda şamana baş vurulabilmektedir⁵⁰. Bazı Kuzey topluluklarında şaman, cenaze işine davet edilmektedir. Bu da ölünün ruhunun geri gelmemesi için yapılmaktadır. Yine şaman, yeni evlileri kötü ruhlardan korumak için, evlenme merasimlerinde hazır bulunmaktadır. Görüldüğü gibi şamanın rolü, sihirsiz savunma rolü ile sınırlı kalmaktadır⁵¹. Buna karşılık Şaman, insan ruhunun tecrübelerini ilgilendiren bütün merasimlerde yazgeçilmez görünmektedir. Bunun için bütün Asya'da ve Kuzey Amerika'da şaman, tabip görevi ifa etmekte ve iyileştirici bir fonksiyon icra etmektedir. O, hastanın kaçak ruhunu aramakta ve onu yakalayarak çıktığı vücutla yeniden bütünleştirmektedir⁵².

Görüldüğü gibi Orta Asya Türk bölgelerinde ve diğer bölgelerde şamanın rolü sadece belirli şeylerle sınırlı kalmakta ve dinî hayatın tamamını kaplamamaktadır.

B F I

MIRCAE ELIADE, *Le Chamanisme et Les Techniques Archaiques de Textase*, Paris, 1951.

E. LOT-FALCK, *A Propos du Terme Chaman*, Etudes Mongols, Nanterre, 1977.

JEAN-POUL ROUX *LA Religion des Turcs et des Mongols*, Paris, 1984.

R. R. ARAT, *Kutadgu Bilig*, Ankara, 1959.

U. HARVA, *Die Religiösen Virstellungen der Altaischem Völker*, Helsinki, 1938.

MIRCAE ELIADE, *Traite d' Histoire des Religions*, Paris, 1964.

H.N. ORKUN, *Eski Türk Yazıtları*, İst. 1936.

W. RADLOFF, *Proben der Volkslitteratur der Turkischen stamme süd Sibiricus*, Petersburg, 1866.

B. LAUFER, *Sino İranice*, Chicago, 1919.

EL-MESUDİ, Minorsky, *sharaf al-zaman Tahir Marzavi on China, the Turks and India*, London, 1942.

Encyclopedia of Religion and Ethics, New York, 1951, 11 ve 12. ciltler, Şamanizm maddeleri.

GEFK I

---

* Bu çalışma, XI. Türk Tarih Kongresi'nde sunulmuş ve ayrı basım olarak yayımlanmıştır (Mehmet AYDIN, "Şamanizmin Eski Türk Dinî Hayatı ile İlişkisi", Ayrı basım, TTK Basımevi, Ankara: 1994).

• Devlet Bakanı

¹ Mircae Eliade, *le Chamanisme et les Techniques de 1. Extase*, payot, Paris, 1951, s. 17

² a.g.e., s. 17

-
- ³ E. Lot-Falck, A. Propos du terme chaman, études Mongols, Nantere, 1977,8, s.7-18, Jean-Paul Roux, la Religion des Turcs Mongols, Paris, 1984, s. 64; le Chamanisme et les Techniques Archaïques s.18.
- ⁴ Le Chamanisme et les Techniques s.18
- ⁵ Jaen-Paul Roux s. 64
- ⁶ Le Chamanisme et les Techniques s.18
- ⁷ Le Chamanisme et les Techniques s.18
- ⁸ R. R. Arat, Kutadgu Bilig, Ank. 1959, II, 87. beyit: 1065, 151; 2002, 281; 3873, 378; 5244
- ⁹ Le Chamanisme et les Techniques s.18
- ¹⁰ a.g.e., s. 18
- ¹¹ a.g.e., s. 18
- ¹² a.g.e., s. 19
- ¹³ a.g.e., s. 19
- ¹⁴ a.g.e., s. 20
- ¹⁵ a.g.e., s. 20
- ¹⁶ a.g.e., s, 20'deki dipnot
- ¹⁷ a.g.e.,s.,20,21
- ¹⁸ a.g.e.,s.,21
- ¹⁹ a.e.g.,s.,21
- ²⁰ a.e.g.,s.,21
- ²¹ a.g.e.,s.,21
- ²² a.e.g.,s.,22
- ²³ Bu konuda geniş bilgi için bak: M. Eliade, Traite d' histoire des Religions, 1949, s.,53.
- ²⁴ U. Hava, Die Religiosen Vorstellungen der Altaischem Völker, Helsinki, 1938, s.,142, le Chamanisme et les Techniques Archaïquess, s., 22.
- ²⁵ Le Chamanisme et les Techniques, s.,22.
- ²⁶ a.g.e.,s.,22
- ²⁷ Traide d' histoire des Religions, s., 65.
- ²⁸ V. Anohin, Materialia po Şamanstvu u altaytseu. Leningrad, 1924, Iv s., 2.
- ²⁹ A.g.e., s.,2.
- ³⁰ Le Chamanisma et les Techniques Archaïques, s., 23.
- ³¹ H. N. Orkun, Eski Türk Yazıtları, İst., 1936, I, 28, IV, 139.
- ³² İbn Fadlan, Reisebericht, s., 36, 153.
- ³³ W. Radloff, Proben der Volkslitteratur der Turkischen stamme süd-Sibiriens, Petersburg, 1866, II, s.7.
- ³⁴ A. V. Anahin, s., 15.
- ³⁵ İslâm Ansiklopedisi, Şaman mad. XI., 326.
- ³⁶ Le Chamanisme et les Tecniques Archaïques, s. 23.
- ³⁷ a.e.g., s., 23.
- ³⁸ A.e.g.,s.,24.
- ³⁹ a.e.g.,s.,25

---

⁴⁰ Shirokogorov, The Psycomental Complex of the Tungus, s.,130.

⁴¹ Le Chamanisma et les Tecniques Archaiques, s.433.

⁴² a.e.g.,s., 435.

⁴³ Blaufer Sino Iranica, Chicago, 1919, s.,572-576.

⁴⁴ F. B. Stemer, Skinboats and the Yakut “xayık”(Ethnos) Cilt, IV, 1939, s.,177-183.

⁴⁵Le Chamanisme et les Technigues Archaigues, s., 436.

⁴⁶ A.g,e,s.,436.

⁴⁷ M. Eliade, Traite d' Histoire des Religions, II. Bölüm.

48 el-Mes'udi: Minorsky,sharaf al-zaman Tahir Marvazi on China,the Turks and India,London,1942,s:30,105;Boyle,Turkish and Mongol Shamanism in the Middle Age,Folklore,83,1972, s:177-193

49 le Chamanisme et les Techniques Archaiques,s: 438-439

50 Radlov,Aus Sibirien ,II, s: 55

51 le Chamanisme et les Techniques Archaiques,s: 168

52 a.g.e.,s: 168